

UDK 949.71 »18« :329
Pregledni članak

Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj nacionalnoj politici i hrvatsko-srpski odnosi — u povodu knjige V. Krestića, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja 1860–1873, Beograd 1983.¹

PETAR KORUNIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, SRH, SFRJ

Vasilije Krestić u svojoj knjizi raspravlja o jednom od najsloženijih problema u historiografiji jugoslavenskih naroda. Njegovi radovi o jugoslavenskoj ideji i srpsko-hrvatskim odnosima poznati su naučnoj javnosti. Objavljeni ponovo u toj knjizi, osim jedne rasprave, njegovi prilozi i gledišta o jugoslavenskoj ideologiji te o hrvatsko-srpskim odnosima postali su također dostupni široj kulturnoj javnosti. Upravo zato — radi naučne istine, koja u sebi treba da nosi objektivnost, strogo znanstveni pristup i visoku razinu raspravljanja — osvrnut ćemo se na neke autorove stavove. Razumije se da ovom prilikom ne možemo raspravljati o pojedinačnim problemima, iako mnogi podliježu ozbiljnoj diskusiji — npr. tvrdnje autora o odnosu Hrvata i Srba prema pripadnosti Bosne, Srijema i Vojne krajine; o njihovom odnosu prema historijskom i narodnom pravu; o »planovima« hrvatske Narodne stranke o »vodećoj ulozi Hrvata sa središtem u Zagrebu u rešavanju istočnog i južnoslovenskog pitanja« i drugim. Ovdje ćemo razmotriti samo neka gledišta koja su sadržana u toj knjizi, a o kojima ovisi ocjena jugoslavenske ideologije u Hrvata u XIX stoljeću uopće.

I

Razvoj historiografije o jugoslavizmu postao je već sam po sebi predmetom naučnih istraživanja. Ne poznavajući razvoj jugoslavenske ideologije u Hrvata i uspješnu hrvatsko-slovensku suradnju od ilirizma dalje, slovenski su historičari, na jednoj strani, tvrdili da je, ne samo u pristaša Stranke prava nego također u hrvatske Narodne stranke, sve do kraja

¹ Ovaj je prilog nastao u povodu rasprave o navedenoj knjizi V. Krestića, koja je održana 6. veljače 1984. na javnoj tribini u Domu omladine u Beogradu, u prisutnosti autora knjige te A. Radenića, L. Rakića i autora ovih redaka. Tom prilikom izložen je, u ograničenom vremenu, samo sažetak ovog teksta, koji sada u cijelosti objavljujemo. Napomene su dodane naknadno.

1870. postojao »negativni odnos do slovenske narodne samobitnosti« — dakle, da je ta stranka težila pohrvaćivanju Slovenaca. Slovenske je narodnjake, prema tom mišljenju, odbijala od hrvatskih narodnjaka njihova hegemonistička i pijemontska težnja. Uz to, tvrdili su da su slovensko-hrvatski odnosi potkraj 1870. bili samo kratkotrajna i prolazna »epizoda« i da, zapravo, hrvatska Narodna stranka ni prije ni poslije 1870. nije znala što bi sa Slovencima.² Međutim, temeljita znanstvena istraživanja pokazala su da je pitanje odnosa hrvatske politike prema Sloveniji (»Zedinjenoj Sloveniji«) od 1848. dalje bilo neprestano aktualno, i da je tvrdnja o hegemoniji hrvatskih narodnjaka prema Slovencima neosnovana.³

Na drugoj strani, u srpskih se historičara pojavila tvrdnja da je upravo ta Strossmayerova stranka, »uz pomoć jugoslovenskog imena i jugoslovenske politike, radila na ostvarenju velikohrvatske ideje, na brisanju srpskog imena u Hrvatskoj i na postepenom pohrvaćivanju Srba«.⁴ Nadalje, da je, zapravo, »jugoslovenska misao« (u Hrvata i Srba) u drugoj polovici XIX stoljeća bila tobože samo »maglovita kulturno-verska jugoslovenska refleksija« (!?), koja se »iskazivala« kao »diktat nestabilnih političkih prilika u kojima su klasni i nacionalni egoizam, pre svega srpske i hrvatske buržoazije, tražili povoljnije rešenje za vlastitu emancipaciju«.⁵

Ta proturječnost o ocjeni historijskog značenja jugoslavizma u Hrvata još više je produbljena oprečnim mišljenjem (u hrvatskoj historiografiji) o tobožnjem neskladu između jugoslavenske ideologije i konkretne političke djelatnosti u hrvatskih narodnjaka.

Jugoslavenska je ideologija u XIX stoljeću u Hrvata, kako već na početku vidimo, doista »maglovita«. Ali »maglovita« je zbog nedostatka temeljitih istraživanja i spoznaje njezine geneze te društvene funkcije i značenja.

II

Jugoslavenska jezična i književna (kulturna) koncepcija, nazočna u Hrvatskom narodnom preporodu, takozvanom ilirskom pokretu, i zatim jugo-

² Usp. F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih, Ljubljana 1939; I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, knj. I—V, Ljubljana 1955—66; D. Kernmayer, Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870, Zgodovinski časopis (dalje: ZČ) XVII, 1963, 155—170; isti, Še iz predzgodovine jugoslovenskega kongresa v Ljubljani decembra 1870, ZČ XIX—XX, 1965—66, 319—354; F. Zwitter, Nekaj problemov okrog jugoslovenskega kongresa v Ljubljani leta 1870, ZČ XVI, 1962, 145—170.

³ Usp. P. Korunić, Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih političkih odnosa 1848, Historijski zbornik (dalje: HZ) XXXI—XXXII, 1978—79, 165—194; isti, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—49, Radovi, vol. 14, Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1981, 91—228; isti, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866—68, Zbornik, vol. 11, Zavoda za povijesne znanosti JAZU, Zagreb 1981, 1—107; isti, Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866—74, Časopis za suvremenu povijest III, Zagreb 1980, 57—83; isti, O nekim problemima slovenske politike 1866, ZČ 3, Ljubljana 1980, 327—348; isti, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1870. (Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici), knjiga u tisku.

⁴ V. Krestić, u knjizi: Istorija srpskog naroda 1804—1878, V—2, Beograd 1981, 144.

⁵ M. Zečević, NIN 1710, 9. oktobar 1983, 28.

slavenska nadnacionalna ideologija,^{5a} koja se postepeno razvijala nakon Preporoda, izuzetno su važne u hrvatskoj povijesti. Jugoslavenska je ideologija u Hrvata imala višestruku društvenu funkciju: poticala je hrvatsku inteligenciju na svestranu kulturnu i političku djelatnost. Jugoslavenska je nadnacionalna ideologija, povezujući na različite načine hrvatstvo (kao nacionalnu posebnost) s jugoslavenstvom (kao nadnacionalnom kategorijom), odigrala odlučnu ulogu u konstituiranju hrvatske nacije i, napokon, polagala temelj jugoslavenskoj federativnoj državi. Jugoslavenstvo je imalo važnu ulogu u društvenom, političkom i kulturnom životu hrvatskog naroda. O historijskoj važnosti i vrijednosti jugoslavenstva u hrvatskoj politici, dakle, jedva da može biti spora. Pa ipak, u ocjenjivanju jugoslavenske ideologije u hrvatskoj politici — posebno u odnosu jugoslavenstva prema: hrvatskoj, slovenskoj i srpskoj nacionalnoj posebnosti — kao i u pristupu njezinu proučavanju, ukorijenila su se shvaćanja (u hrvatskoj, slovenskoj i srpskoj historiografiji, kako smo vidjeli) koja se ne mogu održati.

Od starijih koncepcija o jugoslavenskoj ideji u Hrvata, najviše je na predodžbe mnogih utjecala ona koju su utemeljili Đ. Šurmin, F. Šišić i V. Bogdanov.⁶ Njihove su zajedničke značajke zanemarivanje društvene, gospodarske i kulturne podloge u jugoslavenskoj ideologiji; zatim, romantičarski pristup povijesti kao zbiru istaknutih ličnosti, idealiziranje osobnog udjela »pokretačkih ličnosti«, te, napokon, precjenjivanje južnoslavenskog aspekta u hrvatskoj politici i, kao suprotnost toj širini, isticanje hrvatsko-srpske komponente u jugoslavenskoj ideologiji. Njihova nebriga za autoslavističko-federalistički aspekt jugoslavenske koncepcije utjecala je na zanemarivanje istraživanja i spoznaje hrvatsko-slovenskih političkih i kulturnih odnosa. Razumije se da takav pristup nije dopuštao pogled na cjelinu problema, niti spoznaju geneze jugoslavenske ideologije.

Tradicionalno shvaćanje o jugoslavenskoj ideji, donedavno vladajuće u historiografiji, svojim je pristupom njezinoj spoznaji opteretilo pogled na historijsko značenje i vrijednost jugoslavenske ideologije, koja je u zbilji imala znatno složeniju ideološku strukturu i društvenu funkciju od dosadašnjeg pojednostavnjenog prikaza. A nepoznavanje geneze i strukture jugoslavenske ideologije izazivalo je sve do danas u hrvatskoj, slovenskoj

^{5a} U nedostatku boljeg termina upotrebljavamo pojam: *nadnacionalna jugoslavenska ideologija*. Pod tim razumijevamo da je *jugoslavenstvo* (u većini hrvatskih narodnjaka — ideologa jugoslavenstva) od revolucionarne 1848. godine *sastavni dio* hrvatskog nacionalnog programa — ne izvan i mimo tog programa. A to znači da takvo jugoslavenstvo *nije bilo nacionalno* — dakle, ono je bilo *nadnacionalno*. Takvo je nadnacionalno jugoslavenstvo *pretpostavljalo postojanje* hrvatske, slovenske, srpske i bugarske nacionalno-političke i kulturne posebnosti s jednakom međusobnom vrijednošću. Prema tome, taj pojam (kako ćemo dalje u tekstu vidjeti) nosi u sebi državopravno i federativno (kulturno i državno) značenje. Nadnacionalno je jugoslavenstvo *jedinstvo različitosti* i suprotno *unitarističkom* jugoslavenstvu, koje tada nalazimo u malobrojnih Hrvata (npr. I. I. Tkalca, A. T. Brlića i drugih). Vidi bibliografiju u nap. br. 3.

⁶ Usp. Đ. Šurmin, *Hrvatski preporod I—II*, Zagreb 1903—1904; F. Šišić, *Jugoslavenska misao, istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja od 1790—1918*, Beograd 1937; V. Bogdanov, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848—49*, Zagreb 1949; *isti*, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—49*, Zagreb 1949; *isti*, *Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslavenskog nacionalnog pitanja*, Sarajevo 1956; *isti*, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1958.

i srpskoj široj kulturnoj javnosti u biti negativan odnos prema vrijednosti i historijskom značenju jugoslovenstva u Hrvata.

J. Šidak je, međutim, svojim radovima o jugoslavenskoj ideji udario osnovne temelje kritičkom proučavanju jugoslavenske ideologije.⁷ Iako je, u težnji da prouči mnoge složene probleme o jugoslovenstvu u hrvatskoj politici, težište stavio poglavito na političku problematiku, ipak je u njegovim pomnijivo pisanim raspravama uočljivo širenje istraživačkih područja: od kulturne do gospodarske i društvene problematike. Pa ipak, osim problematike jugoslovenstva za ilirizma, kome je posvetio poglavitu pažnju, Šidak je u svojim raspravama jugoslavensku ideju od 1848. do prvoga svjetskoga rata prikazao veoma fragmentarno, ne ulazeći temeljito u istraživanja.

Daljnji korak hrvatske historiografije u proučavanju jugoslavenske ideologije u Hrvata, koji svjedoči ne samo o višedesetljetnoj tradiciji nego i o njezinom metodološkom razvoju, učinili su M. Gross i N. Stanić.⁸ Polazeći od gledišta da je »jugoslavenska ideologija bila hrvatska nacionalno-integracijska ideologija«, da je, dakle, »na različite načine povezivala hrvatstvo i jugoslovenstvo i bitno doprinosila konstituiranju hrvatske nacije« — M. Gross je istakla da je jugoslavizam u Hrvata bio »nacionalna ideologija«.

Pa ipak, i radovi potonjih historičara dodirivali su se s tradicionalnom historiografijom, koja je poglavito proučavala političke događaje na osnovu istaknutih ličnosti, a ne i veze između politike i kulture te ekonomskog i društvenog razvoja. I oni su istakli osobni udjel »pokretačkih ličnosti« — Gaja, Račkog i Strossmayera, dok su se u proučavanju jugoslovenstva u Hrvata također ograničili na hrvatsko-srpsku problematiku. A nije uspio ni njihov pokušaj sinteze (veoma fragmentarne) jugoslavenske ideologije, pošto su iz tradicionalne historiografije preuzeli mnoge netočnosti, i jer ne postoje još ni najosnovniji temeljni istraživački radovi za bilo kakvu sintezu jugoslavenske ideologije u Hrvata.

Dakle, valja istaći veliku suprotnost između *kvantitete* dosadašnje historiografije i našeg *pravoga znanja* o historijskom, društvenom, gospodarskom i kulturnom značenju i vrijednosti jugoslavenske ideologije u Hrvata. Jer, iako postoji opsežna literatura o jugoslovenstvu u hrvatskoj politici, koja se isključivo iscrpljivala proučavanjem hrvatsko-srpskih političkih

⁷ J. Šidak, Jugoslavenska ideja u ilirskom pokretu, u knjizi: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 113—124; *isti*, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I svjetskog rata, n. dj., 65—84; *isti*, Prilog razvoju jugoslavenske ideje do I svjetskog rata, n. dj., 45—64; *isti*, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49, Zagreb 1979; *isti*, Prilozi hrvatskoj povijesti za revolucije 1848, *Radovi*, vol. 9, Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1976, 43—92.

⁸ Usp. M. Gross, »Ideja jugoslovenstva« Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860—62), HZ XXIX—XXX, 1976—77, 331—345; *ista*, O ideološkom sustavu Franje Račkoga, *Zbornik*, vol. 9, Zavoda za povijesne znanosti JAZU, 1979, 5—33; *ista*, Zur Frage der jugoslawischen Ideologie bei den Kroaten, u: A. Wandruszka, R. G. Plaschka und A. M. Drabek, ur. Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918, Wien 1978, 19—38; *ista*, Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, u knjizi: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981, 283—306; N. Stanić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug od 1869), Zagreb 1980.

odnosa, ipak je ta problematika tek na početku svog istraživačkog puta. Pa ne samo da su hrvatsko-slovenski odnosi zanemareni, nego se ni hrvatsko-srpski nisu, uza sve vrijedne priloge, još uvijek postavili u čitavoj širini.

No, pošto mi ovdje »razgovaramo« o jugoslavizmu u povodu knjige V. Krestića, i da bismo zatim vidjeli što je još »preostalo« od jugoslavizma, navest ćemo najprije neka njegova gledišta o jugoslavenskoj ideji u Hrvata (u razdoblju kojim se isključivo bavi: 1860—1873), a zatim ćemo utemeljenost (ili neutemeljenost) njegovih tvrdnji razmotriti u sažetom pregledu geneze i strukture jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici, te u pregledu metodoloških propusta.

V. Krestić u svojoj knjizi tvrdi:

1) Zbog »ideje« o postojanju samo jednog — hrvatskog političkog naroda«, u Hrvatskoj se u XIX stoljeću (u »javnim dokumentima«):

a) izbjegavalo »spominjanje srpskog imena« (i to »ne samo u nazivu jezika nego i u nazivu naroda srpskog koji je živio na tlu Hrvatske i Slavonije«) — odnosno,

b) nije se »priznavalo srpsku nacionalnu individualnost na tlu Hrvatske«; prema tome,

c) »Uz pomoć jugoslovenskog imena i takozvane jugoslovenske politike jedno vreme se radilo na ostvarenju velikohrvatske ideje, na brisanju srpskog imena u Hrvatskoj i na postepenom pohrvaćivanju tamošnjeg srpskog stanovništva.«

Naravno, tvrdi dalje Krestić, da »takvu 'jugoslovensku' politiku hrvatske Narodne stranke i njenih kasnijih sledbenika nisu ni mogli a ni hteli da prihvate Srbi ne zato što su bili protiv jugoslovenskog jedinstva nego stoga što su uvideli suštinu tog 'jugoslovenstva', koje je bilo duboko protkano za njih neprihvatljivim hrvatskim državnim i istorijskim pravom« (str. 157—160).

2) Hrvati (odnosno »Štrosmajerova Narodna stranka«) svoju su nacionalnu politiku (osim na hrvatskom državnom i historijskom pravu) također temeljili:

a) na austroslavističkoj i federalističkoj koncepciji (i u vezi s tim težili da Zagreb postane »središte oko kojeg je trebalo da se okupljaju svi Južni Sloveni«); a

b) takva politika bila je suprotna ideji o sjedinjenju svih Južnih Slavena u nezavisnu državu; dakle,

c) »politički putevi« Hrvata i Srba »išli su obrnutim« smjerovima: »Oni su se međusobno isključivali, jer su im polazne osnove bile drugačije. Suština spora bila je u tome što su se Srbi u težnji za oslobođenje, ujedinjenje i proširenje svojih državnih granica redovno suočavali sa Austrijom kao moćnim suparnikom, dok su Hrvati, oni najbrojniji, iz Štrosmajerove Narodne stranke, u Monarhiji koja bi bila preuređena na federalističkim osnovama želeli da steknu zaštitnika i ostvaritelja svojih nacionalnih težnji. Zbog tih i tako različitih i međusobno suprotnih stavova o načinu rešenja istočnog i južnoslovenskog pitanja između Beograda i Zagreba više godina vladalo je nepoverenje i suparništvo« (147—156, 220).

3) Pa ipak,

a) potkraj 1866. i na početku 1867, kada je zbog opasnosti od dualizma nastao kratkotrajni zajednički hrvatsko-srpski program jugoslavenske politike koji je kao krajnji cilj predviđao stvaranje nezavisne jugoslavenske države, došlo je do »preokreta« u hrvatskoj politici; ali,

b) to je bila samo »jedna alternativa« (1?) za rješenje hrvatskog pitanja (»druga alternativa« bila je austroslavistička i federalistička koncepcija — a one su se »međusobno isključivale«); prema tome,

c) Hrvati su prihvatili suradnju sa Srbijom (i težnju za sjedinjenje svih Južnih Slavena pod njezinim vodstvom) samo onda »kada bi se našli u bezizlaznom položaju i kada bi propali svi njihovi planovi o primatu među Južnim Slovenima, koji bi imali u federalistički uređenoj Monarhiji« (147—150).

4) Osim toga,

a) »čitava hrvatska politika« u XIX stoljeću, pa naravno i ona koju je »zastupala Štrossmayerova Narodna stranka«, bila je »zasnovana na hrvatskom državnom i istorijskom pravu«; ali,

b) »građanski političari Hrvatske« tog se »prava« nisu htjeli »odreći«, jer su bili uvjereni »da bi njegovim napuštanjem žrtvovali misao o celokupnosti hrvatskih zemalja«; međutim,

c) pri tom su Hrvati »zanemarili činjenicu da su istorijsko i državno pravo plodovi starog staleškog feudalnog društva, koje je bilo u sukobu sa savremenijim i demokratskim prirodnom pravom« — a, pošto su Srbi u svojim političkim »osnovama« polazili od prirodnog prava i etničkog načela (koja su bila vezana »za građansko«, modernije i »savremenije shvatanje i tokove«), došli su u međusobni »nepomirljiv sukob« (155, 85).

5) Napokon,

a) revizijom hrvatsko-ugarske nagodbe (1873), hrvatska Narodna stranka »napustila« je Srbe i »okrenula se« od hrvatsko-srpske (odnosno jugoslavenske) zajednice;

b) Narodna stranka je revizijom te nagodbe napustila »opozicionu borbu« i prihvatila politiku »oportuniteta«, i zatim se ponovo vratila politici austroslavizma i federalizma te načelu historijskog prava i hegemonističkim težnjama;

c) zbog toga je došlo do »razlaza« (sve do kraja XIX stoljeća) između Hrvata i Srba, pošto je »većina Srba« slijedila »nepomirljivu opozicionu borbu« protiv nagodbe i državnog dualizma, te protiv hrvatskog državnog i historijskog prava i hegemonističkih težnji Hrvata. Dakle, »sudeći po dalekosežnim poslasticama koje je prouzrokovala, revizija nagodbe predstavlja jedno od najkrupnijih razmeđa u novijoj istoriji Srba i Hrvata« (str. 185—191, 208—212).

III

Prije svakog raspravljanja o oblikovanju jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici u XIX stoljeću, valja imati na umu da je jugo-

slavizam u Hrvata, u vremenu o kojem raspravljamo, bio još uvijek samo fikcija, zamisao, ideja. Dakle, jugoslavizam je bio u intelektualaca narodnjaka-političara samo objektivni misaoni sistem, koji je tek trebalo ostvariti, i to zajedničkim snagama svih jugoslavenskih naroda. Prema tome, jugoslavizam, koji je u Hrvata od revolucionarne 1848. postao integralni dio hrvatske nacionalne politike, podrazumijevao je *međusobni odnos više (jugoslavenskih) nacija, a ne nacionalnu isključivost*.

Međutim, imajući u vidu navedena protivurječna gledišta o jugoslavizmu u hrvatskoj, slovenskoj i srpskoj historiografiji — nameće se zaključak da je jugoslavenska ideologija u XIX stoljeću (dakle, »jugoslavenstvo jučer«, ali i »jugoslavenstvo danas«) postala »Prokrustova postelja«. U nedostatku temeljitog istraživanja i spoznaje geneze i ideološke strukture jugoslavizma u Hrvata, »jugoslavenstvu jučer« (jugoslavenstvu u XIX stoljeću) svatko »uzima mjeru« prema svome htijenju kao Prokrust svojim žrtvama. Moramo se onda upitati — što je od jugoslavizma (u XIX stoljeću) još ostalo?

Nasuprot tome, želimo li raspravljati o pojavi, genezi i društvenoj funkciji jugoslavenske ideologije — kako bismo uopće mogli razumjeti nastanak Jugoslavije i, napokon, međusobne odnose jugoslavenskih naroda danas — onda moramo temeljito upoznati društveni, gospodarski, kulturni i politički razvoj *svih jugoslavenskih naroda* od srednjega vijeka dalje, posebno proces formiranja (integracije) pojedinih jugoslavenskih nacija u XIX stoljeću i njihove međusobne odnose.

Dakle, nije dovoljno da raspravljanje o jugoslavizmu započnemo godinom 1860. I, zatim, iz opće i složene problematike jugoslavenske ideologije, ne možemo izdvojiti hrvatsko-srpske odnose. Proces integracije hrvatskog naroda i, u vezi s tim, pojava i razvoj jugoslavizma, koji je nastao na određenom stupnju razvoja posebne hrvatske nacionalne svijesti, ne započinje 1860. niti završava 1873.

Jer, neosporno je da je još ilirski pokret, koji je po svom historijskom značenju poglavito bio hrvatski narodni preporod, već odmah u početku istakao koncepciju o jezičnom i etničkom *srodstvu* svih Južnih Slavena, koja se nametala kao otpor protiv mađarskog nacionalizma. Ali, iako je koncepcija o »ilirskoj narodnosti« za sve njih u sebi sadržavala teoretsku pretpostavku jedne nacionalno-unitarističke ideje, pa iako ilircima u početku nisu bili posve jasni nacionalni odnosi u Južnih Slavena, a sveslavenska ideologija i slavistička nauka su u taj problem unijele još više nejasnoće, ipak su hrvatski narodnjaci već na početku četrdesetih godina bili svjesni činjenice o postojanju triju »rodoslovnih« ili »genetičkih« a zapravo nacionalnih imena — hrvatskog, slovenskog i srpskog.⁹ Imajući

⁹ Štoviše, već na početku ilirskog pokreta, Lj. Gaj je opsegom pojma *Južni Slaveni* obuhvatio tri »genetička« imena: Hrvate, Slovence i Srbe. U *proglasu za ilirske Narodne novine* i *Danicu ilirsku* za 1836, Lj. Gaj je najprije spomenuo pokrajine *Velike Ilirije* (»Korušku, Goricu, Istriu, Kranjsku, Štajersku, Horvatsku, Slavoniu, Dalmaciju, Dubrovnik, Bosnu, Cernugoru, Hercegovinu, Serbiu, Bulgariu i dolnju Ugersku«) — a zatim je iz mnoštva pokrajinskih naziva (u okviru »svih Ilirah« ili »južnih Slavjanah«) izdvojio tri »genetička« (zapravo nacionalna) imena: hrvatsko, slovensko i srpsko (»Ovdě ćemo saznati *svih Ilirov*, to jest *južnih Slavjanov*: Serbljev, Horvatov i Slovencev starinsko življenje [..]«). *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* 48, 5. prosinca 1835, 292, i posebno isti *proglas* (dat. 6. prosinca 1835).

pak u vidu geneze ideološkog sustava ilirizma, istakli bismo da u ideologiji iliraca nije bilo nikakve težnje za hegemonijom prema Slovencima ili Srbima. Netočna je tvrdnja, koju nalazimo u historiografiji, da su hrvatski ilirci težili pohrvaćivanju Slovenaca i Srba.

Međutim, revolucionarna godina 1848. važno je razmeđe u razvoju jugoslavizma i u povijesti odnosa između Hrvata, Slovenaca i Srba u Monarhiji. Tada je izražena prvi put želja svih njih o stupanju u jugoslavensku državnu federativnu zajednicu, a u određenju tog saveza polazili su, na temelju narodnog prava, od poštivanja nacionalne i političke individualnosti u tih naroda. Dakle, jugoslavenska ideologija došla je u svoju višu fazu razvoja. Uza sve stanovite ideološke razlike, kolebanja i uzmake — u čemu su vidljivi društveni, socijalni, kulturni i politički odrazi životne sredine — jugoslavizam je za revolucije 1848. u Hrvata, Slovenaca i Srba u Monarhiji, kao historijska i politička kategorija, izraz nadnacionalne koncepcije, kojoj je austroslavističko-federalistička politika odredila opseg a načelo prirodnog i narodnog prava sadržaj. Jer, polazeći od austroslavizma i federalizma kao jedine moguće politike (za male slavenske narode u Monarhiji), u Slovenaca je zahtjev za sjedinjenje ujedinjene Slovenije s ujedinjenom Hrvatskom bio sastavni dio slovenskoga nacionalnog i političkog programa »Zedinjene Slovenije«, ne izvan i mimo tog programa. Isto je tako zahtjev za sjedinjenje Vojvodine s Hrvatskom bio dio nacionalnog i političkog programa Srba u Monarhiji. A u Hrvata je, analogno tome, jugoslavenska koncepcija sastavni dio hrvatske nacionalne politike. Takav jugoslavizam, koji je dospio u bitno višu fazu razvoja, odlučno će utjecati na daljnju genezu jugoslavenskoga ideološkog sustava.¹⁰

Nosioci jugoslavenske ideologije u Hrvata za revolucije 1848—49. bili su građanski liberali — nacionalno svjesna inteligencija različitog socijalnog podrijetla, sastavljena od predstavnika srednjeg plemstva, trgovačke buržoazije, liberalnog svećenstva, činovnika, učitelja-nastavnika i slobodnih profesija. Ta je hrvatska građanska inteligencija formulirala jugoslavensku nadnacionalnu ideologiju, koju je temeljila na prirodnom i narodnom pravu, a uskladila ju je s austroslavističko-federalističkom politikom, čiju »taktiku« i »strategiju« nije moguće objasniti isključivo gospodarskim razlozima, a još manje njezinim tobožnjim vezivanjem s reakcionarnim i feudalnim snagama u Monarhiji.

Koncepcija o jugoslavenskoj državnoj zajednici u Hrvata postepeno je dobivala određeniji opseg i sadržaj, uvjetovan političkim događajima u Habsburškoj Monarhiji i napose razvojem hrvatskoga političkog pokreta, te narodnog pokreta u Slovenaca i Srba. Do sredine travnja 1848. u Hrvata postoje dvije po opsegu različite koncepcije o jugoslavenskom državnom savezu. Jedni su, pod utjecajem ilirizma, zagovarali političko sjedinjenje svih Južnih Slavena, dok su drugi, pod utjecajem bliskih doticaja sa Slovencima i slavenskim federalistima za vrijeme boravka u Beču na početku travnja, opseg jugoslavenske državne zajednice najprije suzili na savez Hrvata i Slovenaca, a zatim, nakon što su predstavnici

¹⁰ Usp. P. Korunic, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—49, n. dj.; isti, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1870, n. dj.

Srba u Monarhiji na svibanjskom saboru u Sremskim Karlovcima zahtijevali organiziranje srpske Vojvodine i njezino sjedinjenje s Hrvatskom, proširili na vojvodanske Srbe — dakle, na sve Južne Slavene u Habsburškoj Monarhiji.

Pošto je ban Jelačić potkraj travnja 1848. prekinuo sve odnose s peštanskom vladom, opseg i sadržaj koncepcije o jugoslavenskoj državnoj zajednici u hrvatskoj politici odredili su narodno pravo, te politika austroslavizma i federalizma. A ta je koncepcija najdosljednije došla do izražaja na Hrvatskom saboru u početku lipnja 1848, i ona ima veliko historijsko značenje, i to ne samo po sebi, već i zato što su hrvatske narodne stranke kasnije (posebno od 1860. dalje) svoj jugoslavizam temeljile i dalje gradile na jugoslavenskom ideološkom sustavu iz revolucionarne 1848—49.

Osnovna politička pitanja koja je Hrvatski sabor postavio na dnevni red bila su državopravni odnos prema Ugarskoj i Austriji, te sjedinjenje Hrvata sa Slovencima i Srbima u Monarhiji u jugoslavensku državnu saveznu zajednicu. Tu je zadaću trebalo da riješi saborski Veliki odbor, koji je 9. lipnja predložio Saboru svoj »Operat«. U njemu je taj Odbor predložio prekid državopravnog odnosa s Ugarskom i stupanje u užu državnu zajednicu s Austrijom. Polazeći od načela narodne ravnopravnosti, i od mogućnosti pretvaranja Monarhije u federativnu zajednicu, od kojih bi jednu od federativnih jedinica tvorilo etničko područje Južnih Slavena, posebna točka »Operata« glasi: »Da kraljevine ove [Hrvatska i Slavonija; P. K.] ne samo s Dalmacijom i budućom Vojvodinom sèrbskom, nego i sa susèdnim slovenskimi pokrajinami u užji politički savez stupe, što se tako pred nj. veličanstvom [kraljem; P. K.] i kod državnog sabora austrijskoga zahtjevati ima.«¹¹

Prijedlog o sjedinjenju ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom »u užji politički savez«, koji je saborski Veliki odbor unio u svoj »Operat«, prihvaćen je u Hrvatskom saboru i unesen u njegov zakonski član. Prilagođavajući nacionalnu politiku zbivanjima u Habsburškoj Monarhiji i izvan nje, Hrvati su na saborskim zasjedanjima, i izvan Sabora, razvili svoju koncepciju o federativnom preuređenju Monarhije *ne na historijskom već na jezično-nacionalnom principu*. Ta je koncepcija u to vrijeme bila najdosljednije zasnovani politički program jedne srednjoevropske federacije. Polazeći od austroslavističko-federalističke politike, koju su predstavnici Sabora također zastupali na Slavenškom kongresu u Pragu, i jezično-nacionalnog principa, Hrvatski je sabor u svom Zak. čl. XI ograničio zajedničke poslove federativno preuređene Monarhije na trgovinu, vojsku, financije i vanjske poslove, za koje je trebalo da se ustanovi jedan »ukupni odgovorni ministerij za čitavu monarhiju«, te donio odluku da se u jednoj od federalnih jedinica okupe Južni Slaveni unutar Monarhije. Tu zakonsku odluku o sjedinjenju Hrvata, Slovenaca i Srba u jugoslavensku saveznu državnu zajednicu unutar austrijske federacije, Sabor je izrazio riječima (Zak. čl. XI, t. 6): »Da se kraljevina Dalmatinska kao čeloviti dio sa trojednom kraljevinom [Hrvatskom i Slavonijom; P. K.] sjedini, — a ostale jugoslavenske pokrajine monarhije austrijske, kao što je novoustrojena Vojvodina sèrbska,

¹¹ Usp. P. Korunić, Jugoslavenska ideja 1848—49, n. dj., 133.

zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istria i Gorica, da se u bližnji savez s onima kraljevinama metnu.«¹²

Time je zahtjev za sjedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba u jugoslavensku državnu federativnu zajednicu dobio prvi put državopravno značenje. Iako do njegova ostvarenja tada nije došlo, ipak je ta odluka Sabora imala važno historijsko značenje u daljnjem razvoju jugoslavenske ideologije u hrvatskoj politici.

Hrvatski su narodnjaci za revolucije 1848—49. u Saboru i izvan njega zahtijevali uspostavljanje međunarodnih državopravnih odnosa, u Monarhiji uopće a u Južnih Slavena napose, na temelju prirodnog i narodnog prava te načela federalizma. Dakle, koncepciju o jugoslavenskoj državnoj zajednici, kao jednoj od subfederalnih jedinica unutar austrijske federacije, gradili su na načelu prirodnog i narodnog prava i narodne ravnopravnosti. Ali su ipak zahtjev za ujedinjenje Hrvatske i uspostavljanje njezine državne samostalnosti temeljili na hrvatskom državnom pravu. Temeljeći svoju javnopravnu djelatnost na historijskom pravu »kraljevine Hrvatske« (iura municipalia), Hrvatski je sabor donosio punovažne odluke o zemaljskoj upravi, sudstvu, školstvu, te vojnim i financijskim poslovima zemlje. Te svoje odluke (articuli) Hrvatski sabor izravno je podnosio kralju u Beču na sankciju, nakon čega bi postali punovažni autonomni zakoni. Svoje državno pravo Hrvati su smatrali hrvatskim privatnim (autonomnim) pravom, a njega se nisu smjeli odreći ukoliko su htjeli postići državnu cjelokupnost i samostalnost Hrvatske. Ali su u svojoj jugoslavenskoj ideologiji hrvatsko državno pravo uskladili s narodnim pravom.

Na temelju hrvatskoga državnog prava, hrvatski su narodnjaci-političari 1848, kao i 1861, polagali pravo Hrvatske na neke dijelove slovenskoga etničkog područja (u Kranjskoj i Štajerskoj) te na Srijem. Ipak su, na temelju narodnog prava i etničkog načela, odlučno podupirali osnivanje ujedinjene Slovenije (na čitavom etničkom području) i srpske Vojvodine, ali uz uvjet da one s Hrvatskom stupe u jugoslavenski federativni državni savez. Smatrali su, štoviše, da i Slovenci i vojvođanski Srbi mogu postati sudionici hrvatskoga državnog prava. I to tako što Hrvati treba da, s oslonom na »iura municipalia«, zahtijevaju ne samo ujedinjenje Hrvatske, nego također da — uzimajući u obzir pristanak Slovenaca i vojvođanskih Srba (kao izraz »narodne volje«) da s Hrvatima stupe u ravnopravnu državnu zajednicu — posredstvom Hrvatskog sabora u kralja zatraže osnivanje jugoslavenskoga državnog saveza. Zato su — prešavši uži hrvatski državopravni okvir koji su dopuštala njegova »iura municipalia«, i smatrajući da Hrvati te Slovenci i Srbi u Monarhiji (u opasnosti od germanizacije i mađarizacije) svoje nacionalno pitanje mogu da riješe samo u zajedničkoj jugoslavenskoj državi — hrvatski zastupnici u »Reprezentaciji« kralju, koju je Hrvatski sabor odobrio 12. lipnja 1848. i predao je sadorskoj delegaciji koja je istog dana s banom Jelačićem na čelu krenula na dvor u Innsbruck, zahtijevali teritorijalno ujedinjenje hrvatskih pokrajina i zatim, na temelju prirodnog i narodnog prava, zahtijevali da se »ostale jugoslavjanske pokrajine velike cesarovine, kao što je novouzkišnuvša sèrbska vojvodina, za koju mi time želimo, da ju Vaše veličanstvo po starih naroda Sèrbskoga pravih,

¹² N. dj., 133—135.

premilostivo potvèrditi dostoji se, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra i Gorica da se u bližnji savez sa ovimi kraljevinama [hrvatskom trojednom kraljevinom, P. K.] metnu.«¹³

Konceptija o preuređenju Habsburške Monarhije u federativnu zajednicu ravnopravnih naroda, ne na historijskom već na narodnom pravu i jezično-nacionalnom principu, te zahtjev za sjedinjenje ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i Vojvodinom u jugoslavenski državni savez — doista su, za postojeći zakonski poredak, značili potpuni prevrat. Ta konceptija — koju će hrvatski narodnjaci u biti zastupati i nakon sloma neoapsolutizma, pa i nakon revizije hrvatsko-ugarske nagodbe — bila je anti-austrijsko-njemačka, a zalagala se za stvaranje »slavenske« Austrije. Tu konceptiju trebalo je da zastupaju poslanici Hrvatskog sabora u austrijskom parlamentu. A Hrvatski ju je sabor, prije svoje odgode, izložio u »Manifestu« kojim se obratio austrijskoj javnosti.

Polazeći od austroslavističko-federalističke politike, takvu jugoslavensku konceptiju odlučno je zastupala tzv. hrvatska »ljeвица« — liberalna jezgra Narodne stranke, okupljena za revolucije 1848—49. u Hrvatskom saboru, zatim nakon njegove odgode u sabsorskom Velikom odboru, te oko liberalnih zagrebačkih novina *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenskih novina*, a i u političkom društvu »Slavenska lipa na slavonskom Jugu«. U tih su hrvatskih narodnjaka-političara, dakle, politika austroslavizma i federalizma te načelo o prirodnom i narodnom pravu 1848. odredili opseg i sadržaj konceptije o jugoslavenskoj državnoj zajednici. Polazili su od spoznaje o postojanju pojedinačnih nacionalnih i političkih individualnosti u Južnih Slavena, te od gledišta da jugoslavenska zajednica može da bude samo političke i državnopravne prirode. Jugoslavenska ideologija postala je, dakle, nadnacionalna kategorija, koja, kao ravnopravne dijelove, pretpostavlja postojanje hrvatske, slovenske i srpske nacionalne svijesti. Osim Slovenaca, tu politiku slijedili su i Srbi u Monarhiji, koji su s Hrvatima ratovali protiv Mađara.

Međutim, za razliku od Slovenaca — u kojih potkraj 1848, pod dojmom sve otvorenijeg skretanja austrijske vlade u apsolutizam, sve više slabi narodni pokret i sve se manje javno zahtijeva ostvarenje programa *Zedinjenje Slovenije*, a onda i konceptije o sjedinjenju Slovenije s Hrvatskom — u Hrvata je poslije listopadske revolucije u Beču pojačana politička aktivnost. Nastala je kao posljedica zbivanja u Monarhiji, napose skretanja prema apsolutizmu i isticanja velikonjemačke ideje, što je dovelo u pitanje nacionalnu politiku i konceptiju o jugoslavenskoj državnoj zajednici. Hrvatska je »ljeвица« (hrvatski liberali i demokrati) odlučno sve do kraja 1849. zastupala, u širem okviru austroslavizma i federalizma, konceptiju o sjedinjenju Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom u jugoslavenski državni savez. Zato su hrvatski narodnjaci-političari pozivali Slovence i Srbe u Monarhiji na dogovor za međusobno sjedinjenje. Činili su to u novinama (*Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung*), posredstvom praškog društva »Slovanské lípe«, te zagrebačkog društva »Slavenske lípe na slavonskom Jugu«. Ti pokušaji nisu naišli na odgovor ni u Slovenaca ni u Srba u Monarhiji.

¹³ N. dj., 134.

Ali se jugoslavenska ideologija u hrvatskoj politici 1848—49. nije iscrpljivala u koncepciji o osnivanju jugoslavenske državne zajednice unutar austrijske federacije. Jer, već od početka revolucije 1848. hrvatski su narodnjaci težili i za užim povezivanjem sa Srbijom. Međutim, društvene, ekonomske i političke prilike nisu dopuštale takvu jugoslavensku politiku. Ipak je upravo liberalna jezgra hrvatske Narodne stranke, polazeći od politike austroslavizma i federalizma, formulirala jugoslavensku ideologiju kojoj je krajnji cilj bio sjedinjenje svih Južnih Slavena. Hrvatski su narodnjaci liberali u dvjema zakonskim »Osnovama«, koje su donijeli u saborskom Velikom odboru na početku i potkraj travnja 1849, zahtijevali teritorijalno jedinstvo i samostalnost Hrvatske i njeno stupanje u državni savez sa Slovenijom i Vojvodinom. A Austriji, i to »slavenskoj« Austriji, namijenili su historijsku misiju da, s oslonom na jugoslavensku državnu zajednicu unutar austrijske federacije, pomogne osloboditi balkanske Slavene i omogućiti sjedinjenje svih Južnih Slavena.¹⁴

Međutim, pred naletom centralističke politike austrijske vlade, koja je postepeno (od 1850) ukidala sve tekovine revolucije, hrvatski su narodnjaci (kao i slovenski i srpski) privremeno odustali od (javnog) zahtjeva za osnivanje jugoslavenske državne zajednice. Pa ipak, razdoblje neoapsolutizma (tzv. Bachova apsolutizma) izuzetno je važno za daljnji razvoj jugoslavizma.

Hrvatski su narodnjaci za neoapsolutizma nastajanje »jugoslavenske zajednice« (u kulturnom i državnom pogledu) zamišljali kao etapni proces. Smatrali su da iako Južni Slaveni ne čine kulturnu a još manje političku i državnu cjelinu, ipak, ukoliko žele da očuvaju i dalje razvijaju nacionalnu samostalnost, onda »jugoslavenska zajednica« (kao nadnacionalna kategorija) treba da bude cilj njihova zajedničkog nastojanja. Da bi ostvarili svoj konačni cilj — osnivanje samostalne jugoslavenske države, jugoslavenski narodi svoju djelatnost treba da usmjere, u okviru jugoslavenske ideologije, podjednako na kulturni i politički plan. Po učenju hrvatskih narodnjaka, etapnu »jugoslavensku politiku« (zasnovanu, dakle, na dugi rok: od okupljanja jugoslavenskih naroda u svoje nacionalne političke jedinice, zatim njihova užeg povezivanja unutar austrijske federacije do osnivanja samostalne jugoslavenske države) treba da prati nastojanje za stvaranjem jugoslavenske kulture, koja bi jugoslavenske narode »u duhu« zbližila. A njeno postizanje može da bude također samo etapno: uzimajući kao konačni cilj prihvaćanje štokavskog književnog jezika i stvaranje jedinstvene književnosti za sve Južne Slavene, isticali su da svaki jugoslavenski narod, posebno se to odnosilo na Slovence, treba da se u okviru svoga nacionalno-političkog programa bori za očuvanje »narodnih osobina« i za uvođenje svoga »narodnog jezika« u javnu upotrebu, a zatim da taj jezik postepeno (»prirodnim putem«) razvije prema jedinstvenom jugoslavenskom književnom jeziku. Polazeći od tog učenja i od mišljenja o postojanju više nacionalnih posebnosti u Južnih Slavena, hrvatski su narodnjaci za neoapsolutizma i nakon njegova sloma podržali slovenske narodnjake u njihovu zahtjevu za uvođenje slovenskog jezika u škole i urede, poticali slovenske rodoljube da razvijaju slovensku nacionalnu svijest (nasuprot germanizaciji) i zagovarali povezivanje Hrvata, Slove-

¹⁴ Usp. P. Korunić, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—70, n. dj.

naca i Srba u trgovačkom, ekonomskom, kulturnom i, napokon, kada okolnosti to budu dopuštale, u političkom pogledu. Zato su hrvatske novine od 1848. do 1868, do pokretanja novina *Slovenski Narod* (u Mariboru), bile otvorene slovenskim narodnjacima, na čijim su stranicama oni izlagali slovenski nacionalni program.

IV

Glavni temelji daljnjem razvoju jugoslavenske nadnacionalne ideologije u Hrvata, u okviru koje su se nakon sloma neoapsolutizma trebalo da razvijaju hrvatsko-slovensko-srpski odnosi, udareni su za revolucije 1848—49. I nakon sloma neoapsolutizma, hrvatski narodnjaci nisu shvaćali nadnacionalno jugoslovenstvo kao nešto što je već utvrđeno ili postoji, već kao proces. Dakle, jugoslovenstvo su shvatili kao kretanje od neposrednog i pojedinačnog (pojedinačne hrvatske, slovenske i srpske nacionalne, političke i državne posebnosti) k općem i zajedničkom nadnacionalnom jugoslovenstvu, kao jedinstvu različitosti, koje treba da se ostvari u dvojakom obliku: 1) u obliku jugoslavenske federativne državne zajednice i 2) u obliku kulturne (»duhovne«) federacije. Oni su jugoslavensku nadnacionalnu ideologiju temeljili na načelu prirodnog i narodnog prava, i usklađivali je s austroslavističkom i federalističkom koncepcijom, koja je doživjela stanovite ideološke izmjene. Ipak su smatrali da krajnji idealni cilj svih nastojanja u političkom i kulturnom pogledu treba da bude stvaranje nezavisne federativne jugoslavenske zajednice. Ali su, ocjenjujući realno odnos društveno-političkih i ekonomskih snaga u jugoslavenskih naroda, način i put nastajanja Jugoslavije zamišljali kao etapni proces. A sredstva za ostvarenje tog cilja treba da budu kulturno (»duhovno«) i državno sjedinjenje. »Duhovno« sjedinjenje Južnih Slavena trebalo je postići pomoću jedinstvenog jezika, književnosti i nauke. A političko (državno) sjedinjenje ostvarilo bi se tek u budućnosti. Prije toga, svaki od jugoslavenskih naroda morao bi se u nacionalno-političkom i državnom pogledu konstituirati. To je, uz kulturno sjedinjenje koje može prethoditi državnom sjedinjenju, prvi stupanj, a drugi je sjedinjenje jugoslavenskih naroda u Monarhiji u državnu federativnu zajednicu oko Hrvatske na jednoj i oko Srbije na drugoj strani. Tek poslije toga, i nakon raspada Habsburške Monarhije i rješenja istočnog pitanja, bilo bi moguće osnovati jedinstvenu i nezavisnu federativnu jugoslavensku državu.

Jugoslavenska nadnacionalna ideologija (koja je, dakle, pretpostavljala postojanje hrvatske, slovenske i srpske nacionalne svijesti) poticala je nakon propasti feudalizma ne samo hrvatsku inteligenciju (narodnjake) na stvaranje različitih tekovina potrebnih za osnivanje moderne hrvatske nacije, nego također slovensku i srpsku inteligenciju na stvaranje moderne slovenske i srpske nacije, ali uvijek s gledišta budućeg »jugoslavenskog jedinstva« — u kojem su jedino vidjeli spas od germanizacije i mađarizacije. Ta funkcija jugoslavenske nadnacionalne ideologije, koju su uza sve ideološke varijante zastupali hrvatski narodnjaci, još više je došla do izražaja pošto je u hrvatskoj i slovenskoj sredini napokon (od 1863. do

1865) napuštena koncepcija o stvaranju zajedničkoga književnog jezika za sve Južne Slavene.

Nastavljajući svjesno na tradiciju hrvatske politike (pa i jugoslavenske ideologije) za revolucije 1848—49, hrvatski su narodnjaci od 1860, u opreci prema centralizmu i dualizmu, dosljedno zastupali koncepciju federalizma. Jer, iako je u hrvatskoj politici, pred opasnošću od apsolutizma i centralizma, potkraj 1860. postojala sklonost ka zbliženju s Ugarskom, ipak se odnos prema Mađarima temeljito promijenio pošto je vladar 20. listopada 1860. objavio *Listopadsku diplomu* sa svojom u osnovi federalističkom koncepcijom o državnom uređenju Monarhije, i kada je zatim austrijska vlada učinila Ugarskoj ustupke na račun Hrvata i Srba (Medimurje i Vojvodina). Politika federalizma bila je u hrvatskoj politici i dalje najtješnje povezana s rješavanjem problema ujedinjenja hrvatskih pokrajina i koncepcijom o državnom sjedinjenju Južnih Slavena u Monarhiji. A F. Rački je već 1861. kao prvu idealnu fazu političkog zbližavanja jugoslavenskih naroda označio državno sjedinjenje Hrvata sa Slovencima i Srbima (u Monarhiji) unutar austrijske federacije.

Narodno-samostalna stranka — koja se na čelu s I. Mažuranićem, I. Kuljevićem i I. Vončinom odvojila od matice Narodne stranke i od 1863. svoju politiku temeljila na tradiciji hrvatske politike za revolucije 1848—49. godine — već se 1865. potpuno vratila austroslavističko-federalističkoj politici i jugoslavenskoj koncepciji koju su hrvatski narodnjaci zastupali 1848—49. A nakon poraza Austrije u ratu s Pruskom 1866, Narodno-samostalna stranka zastupala je, nasuprot historijskom pravu i »historijskom federalizmu«, koncepciju o »narodnom federalizmu« i zahtijevala državno sjedinjenje Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom u jednu od jedinica unutar austrijske federacije. To gledište, koje joj je bilo veoma blisko, zastupala je, nakon neuspjeha pregovora s Mađarima, u drugoj polovici 1866. Narodno-liberalna stranka — na čelu s J. J. Strossmayerom, M. Mrazovićem i F. Račkim.

Prema tome, »historijskom federalizmu« — osnovanom na načelu, tada vladajućem u politici većine austrijskih naroda, državne autonomije i historijsko-političke individualnosti — suprotstavljena je u Hrvata politika »narodnog federalizma«, na temelju koje se jedino mogla zastupati koncepcija o osnivanju »jugoslavenske skupine«: zahtijevati državno sjedinjenje ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i Vojvodinom u austrijskoj federaciji.

Obje su spomenute hrvatske narodne stranke i tada smatrale da političke, ekonomske i društvene prilike u jugoslavenskih naroda ne dopuštaju ništa drugo osim, u najboljem slučaju, etapnu jugoslavensku politiku: osnivanje jugoslavenske državne zajednice u austrijskoj federaciji na jednoj i okupljanje Južnih Slavena izvan Monarhije oko Srbije na drugoj strani. Te dvije jugoslavenske državne skupine, po njihovu gledištu, tek u budućnosti bi se sjedinile u nezavisnu federativnu jugoslavensku državu, i to nakon rušenja Habsburške Monarhije (na čiji su raspad računali) i Turske. Ta jugoslavenska koncepcija hrvatskih narodnjaka bila je u skladu s prijedlogom srpske vlade, koji je u kolovozu 1866. prihvatio biskup Strossmayer, o osnivanju »jugoslavenske države nezavisne i od Austrije i od

Turske«, pošto je i taj prijedlog počivao (a drukčije nije ni mogao) na etapnoj jugoslavenskoj politici.

Smatrajući da zbog uvođenja državnog dualizma predstoji skori raspad Habsburške Monarhije i rješenje istočnog pitanja, ujedinjena je hrvatska Narodna stranka (Narodno-samostalna i Narodno-liberalna) na početku travnja 1867. ugovorila sa srpskom vladom zajednički program jugoslavenske politike. Prema njemu, jugoslavenska »savezna država«, kao konačni cilj zajedničke politike svih jugoslavenskih naroda, trebalo je da se ostvari etapno. Ali je Narodna stranka i tada javno zahtijevala političko povezivanje ne samo sa Srbima nego i sa Slovencima, i to radi političkih i gospodarskih razloga. Prva zajednička akcija Srbije i Hrvatske trebalo je da bude usmjerena na oslobađanje Bosne i njeno sjedinjenje sa Srbijom. Međutim, srpska je vlada odbila da hrvatsko-srpsku suradnju uvjetuje ravnopravnim sporazumom, već je, na temelju međunarodnog prava, suradnju Hrvata posredstvom političke stranke (Narodne stranke) ograničila na »potpomaganje« Srbije kao države. A taj je »ugovoreni« program jugoslavenske politike mogla zatim lako jednostrano napustiti. Uskoro je zaista srpska vlada napustila taj zajednički program, pošto je, prilikom sastanka kneza Mihaila i G. Andrassyja 1. kolovoza 1867, odlučila da sklopi sporazum s Mađarima.¹⁵

Narodna stranka, koja je osudila srpsku vladu zbog napuštanja zajedničkog programa, bila je od 1868. primorana da nacionalnoj i jugoslavenskoj politici odredi drugi smjer. Hrvatski su narodnjaci i dalje smatrali da krajnji idealni cilj treba da bude sjedinjenje svih jugoslavenskih naroda u nezavisnu jugoslavensku federativnu državu, ali su, u nedostatku zajedničkog programa sa Srbijom, težili da u Austro-Ugarskoj okupe Hrvatsku, Sloveniju i Vojvodinu u jugoslavensku državnu zajednicu.

Svaka je, međutim, politička akcija u tom smjeru ovisila o poglavito o unutrašnjim političkim prilikama i međunarodnim odnosima. U međunarodnoj krizi koja je nakon pruske pobjede nad Francuskom 1870. uzdrimala opstanak Monarhije, hrvatska Narodna stranka dala je poticaj za sastanak jugoslavenskih političara u Sisku (7. i 8. studenog) i u Ljubljani od 1. do 3. prosinca 1870. U hrvatskoj politici prisutne su tada uglavnom dvije koncepcije o osnivanju jugoslavenske državne zajednice. Urednik *Zatočnika* (glasila Narodne stranke) J. Miškatović zastupao je koncepciju o stvaranju federativne »međunarodne lige« u koju bi se sjedinile Ugarska, Češka, Galicija i Hrvatska »ujedinjena i podpomogućena« slovenskim pokrajinama. Po njemu, Slovenija bi stupila u federalnu jugoslavensku državnu zajednicu s Hrvatskom, koja bi zatim stupila u »realnu liniju« s Ugarskom, u okviru šire »međunarodne lige«. Ta je koncepcija pobijedila i na sastanku hrvatskih i slovenskih političara u Sisku.

M. Mrazović, pravi vođa Narodne stranke, zastupao je donekle drugačiju koncepciju. Na poticaj Miškatovića, pozvao je istaknute hrvatske, slovenske i srpske političare (u Monarhiji) da se sastanu u Sisku. Tom su se pozivu odazvali samo Slovenci. U pismu J. Subotiću, u kojem je ponovo pozivao vojvodanske Srbe na sastanak u Ljubljani, Mrazović se vratio federalističkoj politici i jugoslavenskoj koncepciji koju je zastupala hrvat-

¹⁵ O tome vidi bibliografiju u nap. 3.

ska politika za revolucije 1848—49. Dakle, zastupao je koncepciju o federativnom preuređenju Monarhije i zahtijevao državno sjedinjenje Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom. Pošto se, međutim, vojvodanski Srbi nisu pojavili na sastanku u Sisku, a u Ljubljani se pojavio samo jedan, Mrzović je zastupao koncepciju, koju su podupirali Slovenci i brojni Hrvati, da se Hrvatska i Slavonija »naslone« na Sloveniju, Dalmaciju i Vojnu krajinu, i da ta jugoslavenska državna »skupina« zatraži »na temelju hrvatskog državnog prava onaj položaj, što ga ima Ugarska, a traži Česka«.

Napokon su se u Ljubljani od 1. do 3. prosinca 1870, prilikom Prešernove proslave, okupili mnogi hrvatski i slovenski narodnjaci-političari (iz svih hrvatskih i slovenskih pokrajina) i jedan predstavnik vojvodanskih Srba — predsjednik Ujedinjene omladine srpske književnik Laza Kostić. Sastanku su, dakle, prisustvovali narodnjaci iz svih hrvatskih i slovenskih pokrajina, a od Slovenaca predstavnici »staroslovenaca« i »mladoslovenaca«. Oni su pokušali da prvi put, kao rezultat međusobnog sporazumijevanja, donesu program zajedničke jugoslavenske politike. Nakon trodnevnog vijećanja na tom prvom kongresu jugoslavenskih političara donesena je »Izjava« o »jedinstvu Južnih Slavena«.

Iako tada nisu donijeli, niti su to mogli, konkretni politički program o državnom sjedinjenju Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom, kojim bi se obratili austrijskoj vladi i narodima u Monarhiji, kako je to prvobitno bilo zamišljeno, ipak je historijsko značenje te zajedničke »Izjave« izuzetno važno. U njoj su jugoslavenski političari prvi put u povijesti na jednom organiziranom kongresu izrazili koncepciju o »jedinstvu Južnih Slavena« uopće (»Južni Slaveni u habsburškoj monarhiji udesiti će svoj rad, kako bi pomogli zadovoljiti jednakim potrebam svoje braće preko granice, s kojom smo jedan narod«) i napose o vrlo bliskoj suradnji Hrvata, Slovenaca i Srba u Monarhiji »na polju književnom, ekonomičkom i političkom«.

Jugoslavenska nadnacionalna ideologija — koja je pretpostavljala postojanje hrvatske, slovenske i srpske nacionalne svijesti — od tada je postala neraskidivo vezana za društveni i politički život u Hrvata i Slovenaca. A po njoj, jugoslavenska zajednica morala je da ima političko, državno i federativno značenje. Ipak, polazeći od realne društvene i političke zbilje, prihvaćena je jugoslavenska politika etapnog karaktera kao jedino moguća. Prema tome, najprije su hrvatski narodnjaci morali težiti ujedinjenju hrvatskih pokrajina u jedinstvenu »državu Hrvatsku« na jednoj a slovenski narodnjaci ujedinjenju Slovenije na drugoj strani. Ali pri tom, kako su se u »Izjavi« složili — Hrvati, Slovenci i Srbi u Monarhiji moraju nacionalnu politiku uskladiti sa zajedničkom jugoslavenskom politikom: »Za obćuvanje skupne koristi, svi će južni Slaveni monarkije habsburške raditi sporazumno u svakom pitanju, koje se tiče ma i posebnih njihovih posalah.« Drugi korak na putu ostvarivanja »Izjave« trebalo je da bude postizanje sjedinjenja ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u jugoslavensku državnu zajednicu. »Izjava« ipak ne govori u kakvo bi uređenje stupila ta jugoslavenska državna zajednica: bi li pristupila Cislajtaniiji, Translajtaniiji ili federativno uređenoj Monarhiji. »Izjava« se ne opredjeljuje ni za jednu od tih

kombinacija, a u obzir uzima sve mogućnosti. Uz to, jasno je naglašeno jedinstvo svih Južnih Slavena. Upravo tada je M. Mrazović (vođa hrvatske Narodne stranke) uspostavio bliske odnose sa srpskom vladom. S rezultatima ljubljanske konferencije i jugoslavenskim programom Mrazović je upoznao srpsku vladu. Međutim, J. Ristić je odgovorio Mrazoviću da srpska vlada u svojoj južnoslavenskoj politici zastupa ideju o okupljanju Južnih Slavena izvan Austro-Ugarske oko Srbije, dok Hrvatskoj prepušta da oko sebe okupi Južne Slavene u Monarhiji (u svom dnevniku, B. Kállay je 12. travnja 1871. zapisao: »Ristić je pisao Mrazoviću da srpska vlada prihvata ideju južnoslavenstva, ali sa svoje strane samo na Balkanskom poluostrvu. Preko je Hrvatska pozvana za ostvarenje ove ideje, srpska se vlada ne može mešati u te stvari«).¹⁶

Spomenutu jugoslavensku nadnacionalnu ideologiju slijedili su hrvatski i slovenski narodnjaci u svojim novinama, te u zajedničkom hrvatsko-slovenskom listu *Südslawische Zeitung*, koji je izlazio u Sisku u prvoj polovici 1871. U Slovenaca su tu jugoslavensku ideologiju prihvatila i dalje širila slovenska politička društva u pojedinim pokrajinama. Prema tome, iako je s nestankom opasnosti da Monarhija bude razbijena, i mogućnosti da bude uređena na federativnom načelu, pošto se državni dualizam uskoro učvrstio, ljubljanska »Izjava« izgubila svoje neposredno praktično političko značenje, ipak je na njezinim osnovama trebalo da se grade daljnji hrvatsko-slovensko-srpski odnosi, iako su se uspješno razvijali samo hrvatsko-slovenski.

Pa ipak, iako su pojedini hrvatski i slovenski narodnjaci, i njihova politička društva, i dalje zastupali koncepciju o državnom sjedinjenju Hrvatske i Slovenije u jednu jedinicu unutar austrijske federacije, dok su vojvođanski Srbi austroslavističko-federalističku politiku odbijali, ipak je, nakon posljednjega neuspjelog pokušaja da se Monarhija uredi na federativnom principu, Narodna stranka bila primorana da napokon 1873. prizna dualističku nagodbu. Nakon revizije hrvatsko-ugarske nagodbe, jugoslavensku ideologiju trebalo je prilagoditi novim prilikama. Učinio je to uži krug hrvatske Narodne stranke — okupljen oko Strossmayera, Mrazovića i Račkog — u svom tajnom južnoslavenskom političkom programu iz srpnja 1874. U njemu je Narodna stranka, kao i do tada, jugoslavensku politiku također zasnivala na dugoročnim ciljevima: od ujedinjenja jugoslavenskih naroda u Monarhiji u svoja posebna državna tijela preko okupljanja Slovenije i Vojvodine oko Hrvatske na jednoj strani i okupljanja Južnih Slavena (izvan Monarhije) oko Srbije i Crne Gore na drugoj strani do sjedinjenja svih »Jugoslavenskih zemalja« u »nezavisnu i slobodnu, narodnu i državnu zajednicu Jugoslavensku«. Taj program jugoslavenske politike, prema tome, uskladila je Narodna stranka s nacionalnim i političkim programom u svih južnoslavenskih naroda — u Hrvata, Slovenaca, Srba i Bugara. A po tom programu, prva njihova »zadaca zajedničkog rada na političkom polju« trebalo je da bude, kao i u hrvatsko-srpskom jugoslavenskom programu iz 1867,

¹⁶ Usp. A. Radenić, Dnevnik Benjamina Kalaja, Beograd—Novi Sad 1976, 374.

rad na »oslobodenju onog dijela Jugoslavenstva, što je u granicama Turške Carevine, započimavši oslobodenjem Bosne i Hercegovine«. ¹⁷

Prema tome, u tom programu hrvatska je Narodna stranka u prvoj točki zahtijevala: »Najskrajnji cilj zajedničkih težnja i zajedničkog rada narodnoga u Srbâ, Hrvatâ, Slovenacâ i Bugarâ, da bude njihovo ujedinjenje u nezavisnu i slobodnu, narodnu i državnu zajednicu Jugoslavenstvu.« Bio je to dovoljno širok jugoslavenski program, koji je omogućavao daljnju međusobnu suradnju svih jugoslavenskih naroda — kojima, dakle, kao krajnji cilj svih nastojanja treba da bude: stvaranje »nezavisne i slobodne« Jugoslavije. Uza sve političke promjene koje su potom uslijedile, hrvatski su narodnjaci-političari na opisanoj jugoslavenskoj nadnacionalnoj ideologiji dalje gradili svoje jugoslavenstvo, pa je kasniji razvoj nemoguće razumjeti bez temeljitog poznavanja prethodnog.

V

Prema tome, iz toga sažetog pregleda problema jugoslavizma u hrvatskoj nacionalnoj politici, za sada za razdoblje o kojem raspravlja V. Krestić, vidimo da su njegove teze, koje smo naveli, neutemeljene. Krestićeva knjiga nosi u sebi sva obilježja i zablude tradicionalne historiografije, koja je jugoslavensku problematiku promatrala isključivo na osnovi hrvatsko-srpskih političkih odnosa. U znanstvenom pogledu, osim nekih faktografskih činjenica, koje će svakako omogućiti daljnja istraživanja, svojim prikazom jugoslavenske ideje u hrvatskoj nacionalnoj politici, Krestić ne donosi ništa bitno novo — osim »novih« zaključaka, kojima teži da negira bit i smisao jugoslavizma u Hrvata. Jer, jugoslavensku ideju u Hrvata proglašava velikohrvatskom koncepcijom, a hrvatsku politiku konzervativnom, s kojima Srbi nisu mogli imati, osim u rijetkim trenucima, ničega zajedničkog.

Međutim, sistematska istraživanja pokazuju suprotno. U Hrvata postoji više varijanti jugoslavenstva. Ali, sve one koncepcije, koje nisu bile u skladu sa životnom zbiljom, historijski je razvoj odbacio. Jugoslavizam u većine hrvatskih narodnjaka-političara bio je sastavni dio hrvatske nacionalne politike. Od revolucionarne 1848—49. godine, Hrvati jugoslavensku ideologiju temelje na prirodnom i narodnom pravu, etničkom načelu i principu evolucije, te polaze od pojedinačnih nacionalnih i političkih posebnosti u jugoslavenskih naroda, s jednakom međusobnom vrijednošću. Takav nadnacionalni jugoslavizam — koji je, dakle, pretpostavljao postojanje hrvatske, slovenske, srpske i bugarske nacionalne posebnosti — nije u sebi sadržavao, niti je to mogao, nikakve hegemonističke težnje ni prema Slovencima ni prema Srbima. Isto tako, hrvatska nacionalna politika — usklađena s nadnacionalnim jugoslavizmom, koji su hrvatski narodnjaci suprotstavljali germanizaciji, mađarizaciji i italijanizaciji — nije bila agresivna nacionalistička ideologija (u odnosu prema slovenskoj i srpskoj nacionalnoj ideologiji). Pa, prema tome, nije imala nikakvih

¹⁷ P. Korunić, Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866—74, n. dj., 81—83.

hegemonističkih težnji ni prema Slovencima ni prema Srbima. Suprotno stranci prava, u dokumentima ne možemo naći potvrdu tezi da su hrvatske narodne stranke, u svojoj hrvatskoj nacionalnoj i jugoslavenskoj politici i ideologiji, imale takvih težnji. Hrvatske narodne stranke nikada nisu odricale Slovencima ili Srbima nacionalno ime ni na tlu Hrvatske ni izvan nje.

Hrvatsko-srpski odnosi tom knjigom, čak ni za razdoblje kojim se bavi, ni izdaleka nisu postavljeni, a kamoli iscrpljeni, u čitavoj širini. To tek treba učiniti. S tom knjigom Krestić nije prikazao »jugoslovenstvo bez oreola«,¹⁸ već prije svega negira bit i smisao društvenog značenja i funkciju jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici.

Pošto je u dosadašnjim prikazima Krestićeve knjige izražena nedovoljna kritičnost,¹⁹ valja da ukažemo na neke bitne metodološke propuste.

Prije svega, nemoguće je započeti pregled problema jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici godinom 1860, kako to čini Krestić, ne uzimajući u obzir prethodno razdoblje razvoja jugoslavizma i ne donoseći u uvodu osnovnu problematiku integracije hrvatske i srpske nacije. Jer, šira kulturna javnost, kojoj je knjiga također namijenjena, nije postupno uvedena u složenu problematiku jugoslavenske ideologije.

Od revolucionarne 1848—49. godine, jugoslavizam je u Hrvata samo integralni dio hrvatske nacionalne politike — ne izvan i mimo toga nacionalnog programa. Zato, u okviru procesa integracije hrvatske nacije, moramo promatrati *genezu* jugoslovenstva. A, istakli smo, jugoslavizam je u hrvatskoj nacionalnoj politici za revoluciju 1848—49. dospio u bitno novu fazu razvoja. Jugoslavensku nadnacionalnu ideologiju — koja je, dakle, pretpostavljala postojanje hrvatske, slovenske, srpske i bugarske nacionalne svijesti, te poticala daljnji proces integracije pojedinih jugoslavenskih nacija, težeći, nasuprot vanjskoj opasnosti, uspostavljanju i učvršćenju njihovih međusobnih odnosa — hrvatski su narodnjaci temeljili na prirodnom i narodnom pravu, etničkom načelu i principu postupnosti. Većina hrvatskih narodnjaka, nosilaca jugoslavizma za revoluciju 1848—49, bili su također nosioci jugoslavenske nadnacionalne ideologije za neoapsolutizma i nakon njegova sloma (od 1860. dalje). Zato, nasuprot romantičarskom pristupu povijesti kao zbiru istaknutih osoba, i idealiziranju osobnog udjela »pokretačkih ličnosti« (Gaja, Strossmayera, Račkog), jugoslovenstvo moramo promatrati (u okviru hrvatskog nacionalnog programa) u širem krugu hrvatskih narodnjaka, koji su bili okupljeni u hrvatskim narodnim strankama. Krestić to nije uradio. On još uvijek raspravlja o jugoslovenstvu u Strossmayera, te poistovjećuje njegova gledišta sa stavom čitave Narodne stranke. Na temelju nekoliko pojedinačnih primjera, postavlja premise problematične vjerodostojnosti a zatim donosi dalekosežne zaključke.

Kada raspravljamo o jugoslavizmu u Hrvata i Srba, nemoguće je tu problematiku proučavati isključivo na osnovi hrvatsko-srpskih odnosa, kako to čini autor knjige o kojoj je riječ. Jer, jugoslavenska nadnacio-

¹⁸ Usp. Č. Popov, Jugoslovenstvo bez oreola, *Politika* 4. veljače 1984, 11.

¹⁹ *Politika* 4. veljače 1984, 11 (Č. Popov); *NIN* 5. siječnja 1984, 35—36 (D. Roksančić), i recenzije knjige (A. Radenić i R. Samardžić).

nalna ideologija u hrvatskoj nacionalnoj politici podrazumijeva, kako je rečeno, *međusobne odnose* više jugoslavenskih nacija. Prema tome, da bismo shvatili bit i smisao jugoslovenstva u Srba i Hrvata, moramo (uza sve to što su predmet našeg proučavanja hrvatsko-srpski odnosi) komparativnom metodom utvrditi kakav je njihov odnos bio prema drugim jugoslavenskih narodima — npr., Srba prema bugarskom, makedonskom i crnogorskom narodu. Osim toga, da je Krestić uzeo u obzir činjenicu da su i Srbi, polazeći od ideje Dušanova carstva, svoj nacionalni i politički program također temeljili na historijskom pravu — zacijelo ne bi došao do zaključaka koje smo naprijed naveli.

Međutim, ni hrvatsko-srpske odnose Krestić ne promatra u čitavoj širini, iako u vidu ima sve komponente. Kada raspravljamo o hrvatsko-srpskim odnosima, onda moramo taj *jedinstveni problem* promatrati na razini: prvo, hrvatsko-srpskih odnosa unutar Trojedne kraljevine; drugo, odnosa između Hrvata i Srba iz Ugarske, i treće, odnosa između Hrvata i Srbije. Sve te složene hrvatsko-srpske odnose (njihove kvalitativne i kvantitativne razlike) moramo proučavati (u sklopu procesa integracije hrvatske i srpske nacije) na osnovi gospodarske, društvene, kulturne, vjerske i, napokon, političke problematike. Prema tome, nemoguće je donijeti ispravan sud o hrvatsko-srpskim odnosima, ukoliko ih promatramo isključivo na osnovi političke problematike, kako je do sada radio Krestić u svojim radovima. Problematika jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici, koja je imala znatno složeniju ideološku strukturu od dosadašnjeg jednostranog prikaza, u Krestića je tako pojednostavnjena da ju je nemoguće prepoznati.

Ali, i ta uska politička hrvatsko-srpska problematika, koju Krestić izlaže, ima više metodoloških i stvarnih propusta. Sudove o hrvatsko-srpskim političkim odnosima i ocjene o stavovima hrvatske politike (hrvatskih narodnjaka-političara) prema Srbima, Krestić donosi na temelju podataka iz srpske štampe (i to uglavnom iz listova Srba iz Ugarske), koja je bila u polemici s hrvatskom štampom. On nekritički preuzima sudove (često doslovno) suvremenika (srpskih narodnjaka-političara, također iz Ugarske) o hrvatsko-srpskim odnosima i njihove ocjene o sadržaju jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici. Krestić je te sudove i ocjene »osuvremenio«, i dao im emocionalnu obojenost i neobjektivno značenje kakvo su (uglavnom) imali u prošlosti. On nije komparativnom metodom (dakle, svestrano, temeljito i objektivno) proučio hrvatsko-srpske (i srpsko-hrvatske) političke odnose, prateći sve složene nijanse i probleme.

Dovoljno je za to spomenuti da o hrvatsko-srpskom sukobu, koji je u novinstvu započeo za neoapsolutizma i trajao do sredine šezdesetih godina, Krestić ne govori ništa.

Iza spomenutih događaja za vrijeme neoapsolutizma stajala je hrvatsko-srpska polemika prouzrokovana namjerom srpskih pisaca da ilirsko ime zamijeni srpskim, a opravdanje za to nalazili su u poistovjećivanju jezika s nacionalnošću, odnosno štokavskog narječja sa srpskom nacionalnošću.

Presudnu ulogu u tom shvaćanju odigrao je V. S. Karadžić, koji je svoja gledišta o tome izložio u svom spisu »Srbi svi i svuda«, objavljenom u

Beču 1849. u »Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona.«²⁰ Pisao je to pod snažnim utjecajem slavističke nauke koja je strogo slijedila jezične zakone, a u književnika i narodnjaka-političara i preporoditelja izazivala zabunu jer je jezik poistovjećivala s nacionalnošću. Na Karadžića svojim učenjem utjecali su Slovak P. J. Šafařík i Slovenac J. Kopitar. Slijedeći jezične teorije a ne povijesnu zbilju, Šafařík je, podijelivši Južne Slavene u »Slavo-Serbe« pravoslavne (u koje je ubrojio i Bugare) i »Slavo-Serbe« katolike (Dalmatince, Hrvate, Slavonce i Bosance), uvrstio, dakle, Hrvate-štokavce među Srbe a kajkavce među Slovence.²¹ Isto je tako Slovenac J. Kopitar pribrojio Hrvate-kajkavce Slovincima.²²

Karadžić je u spomenutom spisu, polazeći od jezičnog kriterija, među Južnim Slavenima nalazio četiri naroda: Bugare, Hrvate, Slovence i Srbe. Ali je, pod utjecajem svog mentora J. Kopitara, Hrvate-štokavce proglasio Srbima a Hrvate-kajkavce Slovincima, dok je Hrvate ograničio samo na čakavce. Prema tom shvaćanju, koje je zatim izraženo i u srpskom tisku, svi štokavci su, dakle, Srbi. Nakon toga, velikosrpskoj ideji i negaciji hrvatstva, koja je na početku neoapsolutizma došla do izražaja u novosadskom *Srbskom dnevniku* kada je jezična koncepcija V. S. Karadžića prenijeta na osjetljivo nacionalno područje, A. Starčević je odgovorio velikohrvatskom koncepcijom i negacijom prpstva.²³ U odgovoru Starčeviću 1853, J. Subotić je polazio također od gledišta da narodi »koji imaju jedan jezik jesu jedan narod«. Poistovjećujući tako jezik s nacionalnošću, Subotić je, pod utjecajem Karadžića, Hrvate-štokavce, »koji jedan jezik sa Srbima imaju«, također proglasio Srbima.²⁴ Međutim, da bismo ispravno mogli ocijeniti gledišta većine istaknutih hrvatskih narodnjaka, koji su za vrijeme neoapsolutizma i nakon njegova sloma, zastupajući nadnacionalnu jugoslavensku ideologiju, osudili velikosrpsku i velikohrvatsku koncepciju, valja spomenuti više važnih činjenica. Prije svega, Karadžić je, prema vlastitim riječima, spis »Srbi svi i svuda« napisao 1836. Objavio ga je, dakle, punih trinaest godina kasnije, 1849, ali pri tom nije uzeo u obzir daljnji razvoj narodnog pokreta i nacionalne svijesti u Hrvata. Hrvatskim je narodnjacima već prije zabrane ilirskog imena 1843. bilo jasno da ilirsko ime, kojem se Karadžić suprotstavio, nije prikladno da postane »prezime« za sve Južne Slavene, jer ga nisu prihvatili ni Srbi ni Slovinci.²⁵

²⁰ Spis »Srbi svi i svuda« u hrvatskoj je javnosti objavljen već 1850. u »Obćem zagrebačkom koledaru«.

²¹ P. J. Šafařík, *Slovanský narodopis*, Praha 1842; Karel Paul, P. J. Šafařík, *život a dilo*, Praha 1961; F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, 85—90; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, n. dj., 115; M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973, 23.

²² I. V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologiji*, Sanktpeterburg 1910, 190, 194, 207; J. Po-gučnik, *Jernej Kopitar*, edicija: *Znameniti Slovenci*, Ljubljana 1977.

²³ Usp. M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, n. dj., 25—34; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, n. dj., 53—54, 74—75.

²⁴ J. Subotić, *Odgovor g. dru Starčeviću na njegov članak u zagreb. Narodnim Novinama*, *Srbski dnevnik* 1853, 161.

²⁵ Usp. B. Šulek, *Izabrani članci*, Zagreb 1952, 152—153.

Zato su hrvatski narodnjaci još prije revolucije 1848, zastupajući gledište o postojanju triju »rodoslovnih« ili »genetičkih« imena (hrvatsko, slovensko i srpsko), sve više upotrebljavali pojmove *jugoslavenski* (kao zajedničko »prezime« jugoslavenskih naroda) i *hrvatski* (kao »rodoslovno« i »genetičko« ime). Za revolucije 1848—49, kako smo vidjeli, u hrvatskih narodnjaka posve se učvrstila spoznaja o postojanju nacionalno-političkih i kulturnih posebnosti u Južnih Slavena. Od revolucionarne 1848—49, većina hrvatskih narodnjaka zastupala je gledište da jugoslavenska zajednica može biti samo državopravne prirode, u kojoj treba da se ravnopravno sjedine jugoslavenski narodi.

Ali je Karadžić svoju jezičnu koncepciju, potkrijepljenu učenjem uglednih slovenskih slavista J. Kopitara i F. Miklošiča, objavio u času kada su hrvatski narodnjaci, polazeći nakon sloma revolucije 1848—49. od gledišta da jugoslavensku zajednicu valja graditi etapno, počeli odlučno širiti hrvatsku nacionalnu svijest a ilirsko ime, koje su zbog sloge sa Slovincima i Srbima ranije češće upotrebljavali i za oznaku hrvatstva, zamjenjivati hrvatskim. Zato je posve razumljivo da su hrvatski narodnjaci — zastupajući nadnacionalnu jugoslavensku ideologiju, koja je pretpostavlja postojanje hrvatske, slovenske, srpske i bugarske nacionalne svijesti — odlučno osudili spomenute jezične koncepcije u srpskih i slovenskih pisaca, te velikosrpsku i velikohrvatsku ideju.²⁶ Isticali su, naprotiv, potrebu ravnopravnog zbliženja (u kulturnom, gospodarskom i, kada okolnosti to dopuste, u političkom pogledu) Hrvata sa Slovincima i Srbima. Ali su za neoposlutizma i nakon njegova sloma odlučno odbacili spomenute koncepcije prema kojima bi se Hrvati pretopili u Slovence i Srbe.

Nakon sloma neoposlutizma, koncepcija o hrvatskom državnom pravu (koje je, njegovom primjenom, trebalo da omogući brži proces integracije hrvatske nacije) i jugoslavenska ideologija hrvatskih narodnjaka, utjecale su nepovoljno na hrvatsko-srpske odnose. Ti odnosi su se još više zaoštrili nakon ukidanja srpske Vojvodine (tj. njena priključenja Ugarskoj) i povratka Srijemske županije Hrvatskoj, iako se ta promjena nije dogodila na zahtjev Hrvata. Jer biskup Strossmayer, kao i ostali hrvatski narodnjaci, odlučno se zalagao za održanje Vojvodine. Ipak, smatrao je da Vojvodina ne može postojati kao samostalna jedinica. U slučaju da se vojvodanski Srbi odluče za savez s Ugarskom, istakao je hrvatsko državno pravo na Srijem, pa je, dakle, cjelokupnost i samostalnost Vojvodine uvjetovao, kao i mnogi hrvatski narodnjaci, njezinim sjedinjenjem s Hrvatskom u jugoslavensku državnu zajednicu,²⁷ kojoj bi se kasnije pridružili Slovinci.²⁸

²⁶ Usp. pismo I. Kukuljevića od 13. listopada 1852. upućeno P. J. Šafaříku, u: *J. Šidak*, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, n. dj., 250—251; pismo Kukuljevića S. Ljubiću od 15. ožujka 1856, u: *V. Valčić—M. Škrbić*, Geneza Ljubićeva »Ogledala« . . ., Radovi Fil. fak. u Zadru, Razdio historije 1, 1960—61, 184; *B. Sulek*, Izabrani članci, n. dj., 152—153.

²⁷ Usp. *V. Krestić*, Koncepcije Josipa Jurja Štrossmajera o istočnom pitanju (biskupova prepiska sa austrijskim ministrom-predsjednikom Rechbergom), *Istraživanja* 5, Filoz. fak. u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad 1970, 369 i 406, 384 i 418.

²⁸ Isto, 368 i 405.

Polazeći od gledišta o etapnom stvaranju jugoslavenske državne zajednice, *Pozor* je na osudu »jugoslavenske politike« u Hrvata (koju su na početku šezdesetih godina izražavali listovi: *Srbobran*, *Vidov dan*, *Srbski dnevnik* i *Ost und West*) odgovorio da je »svakolika teškoća toga pitanja riješena tim, ako se rekne, da Hrvati netjeraju jugoslavensku politiku, već da se za nju pripravlaju«. *Pozor* je dosljedno slijedio koncepciju hrvatske Narodne stranke o budućoj federativnoj jugoslavenskoj državi, ali je ocijenio da jugoslavenski narodi u nacionalno-političkom te društvenom i ekonomskom pogledu još nisu sazreli za takvu saveznu državnu zajednicu. Prema tome, prije svakoga političkog zbliženja jugoslavenskih naroda, potrebno je da se svaki od njih u nacionalno-političkom i državnom pogledu konstituiraju, ali da se istodobno razvijaju prema nadnacionalnom jugoslavenskom jedinstvu. Jer, ističe *Pozor* 3. kolovoza 1861, jasno je »da se tako različiti elementi kakvi su još dan danas na slavenskom jugu ne dadu s mjesta spojiti k jednoj svrhi«. Polazeći od prve »pripreme« faze za buduću »jugoslavensku politiku«, Hrvati teže da postignu teritorijalnu cjelokupnost i priznavanje državnopravne nezavisnosti Hrvatske. Tek zatim, isticao je *Pozor*, Hrvatska može postati »danas sutra valjanim predmetom jugoslavenske politike«.

Prema tome, polazeći od »pripreme« faze za buduću »jugoslavensku politiku«, hrvatski su narodnjaci-ideolozi jugoslavizma prije svega težili za postizanjem cjelokupnosti hrvatskih pokrajina i samostalnosti Hrvatske, ali uvijek s pogledom na buduću nezavisnu federativnu jugoslavensku državu. A samostalna Hrvatska, osnovana na temelju hrvatskog državnog prava, imala bi zadaću ne samo da oko sebe okupi Slovence i vojvodanske Srbe (naravno, u tijeku prve faze »jugoslavenske politike«, u subfederativnu jugoslavensku zajednicu unutar austrijske federacije) nego i da utječe na oslobađanje »kršćanske braće« od »turskog jarma« ukoliko to Srbija prije ne učini. »Hrvati hoće« — odgovorio je *Pozor* 25. listopada 1861. *Vidov danu* — »da se spoji sve u jednu državu, što na nju spada po državnom pravu trojedne kraljevine. Na ovu državu nebi mogla spadati velika većina srbskoga plemena, nebi moglo spadati dakako ni pleme bugarsko, a netreba ni slovensko da spada, ako se uzmogne samo uzdržati i svekoliko oteti niemštini. Tko dakle veli, da mi hoćemo sva plemena jugoslavenska spojiti u jedno tielo sa središtem u Zagrebu, taj bunca.«

Pri tom je I. Kukuljević — kao i F. Rački, J. J. Strossmayer, I. Vončina, I. Mažuranić, M. Mrazović i drugi — doista zahtijevao da svaki hrvatski narodnjak brani i »uzdrži« hrvatsko državno pravo, ali je istakao da su Hrvatima »prirodni saveznici« svi jugoslavenski narodi.²⁹ Na drugoj saborskoj sjednici od 4. studenog 1861. zaključio je da upravo o »srbskom pitanju« ovisi i »naša budućnost«, i da zato svakom Hrvatu »mora na srcu biti politika jugoslavenska, a tu nam je najpreče savez sa Srbima«. ³⁰ Dakle, označio je »srbsko pitanje« kao »najvažnije životno pitanje naroda našega, od kojega je upravo pleme srbsko sa plemenom hrvatskim najglavniji član, i od kojega plemena zavisi možebiti budućnost čitavoga jugoslavenstva«. Pri tom je F. Rački, kao i ostali hrvatski

²⁹ *Pozor* 29, 5. veljače 1861, 65.

³⁰ *Pozor* 254, 5. studenog 1861, 573.

narodnjaci, isticao da je Hrvatima tuđa bilo kakva težnja za hegemonijom nad drugim jugoslavenskim narodima. A istakli smo da je hrvatskim narodnjacima prvi korak ka političkom zbliženju bio državno sjedinjenje ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i Vojvodinom u jednu od jedinica unutar austrijske federacije. Međutim, *Vidov dan* je i tu koncepciju o jugoslavenskoj državnoj zajednici smatrao »smjelom i nepraktičnom« i, naravno, neizvodljivom.

Nakon toga, između srpskih novina (*Srbobrana*, *Vidov dana* i *Srbskog dnevnika*) i hrvatskih novina (*Pozora* i *Naše gore lista*) razvila se polemika koja je trajala više godina. Ta polemika, iza koje je na srpskoj strani uvelike stajala jezična koncepcija V. S. Karadžića prenesena na osjetljivo nacionalno područje,³¹ osobito je bila oštra 1863. Oštrinu polemike, koja je do 1866. bila odraz hrvatsko-srpskih odnosa uopće, najbolje svjedoče riječi koje je *Pozor* iznio na početku ožujka 1863: »Bila bi pusta obmana, kad bi se htjelo tajiti i pritajivati, da među Hrvati i Srbliji nije zavladao razdor. A varali bi se i onda, kad bi rekli, da se tu bore samo pojedini ljudi ili pojedine novine. Dapače bore se ciela dva plemena, koja u državnom smislu još nisu učvršćena.« Dakle, prema *Pozoru*, riječ je o »razdoru« između hrvatskog i srpskog naroda, koji se u nacionalno-političkom i državnom smislu još nisu konstituirali. A oni treba da se konstituiraju, prema jugoslavenskoj ideologiji hrvatskih narodnjaka, u tijeku »pripreme« etape u procesu stvaranja nadnacionalnog jugoslaventstva kao potrebnog temelja za stvaranje buduće federativne jugoslavenske državne zajednice.

Međutim, o tome Krestić ne govori ništa. Ali, ni ostalo razdoblje (do 1873) hrvatsko-srpskih odnosa ne donosi potpuno i temeljito: iz čitave te složene problematike uzima samo ono što treba da potkrijepi njegove naprijed izložene teze, koje je on, prema njegovim riječima, »matematički« točno i savršeno utemeljio.

Razumije se da je, poslije svega, svaka naučna rasprava suvišna. Ne preostaje drugo nego da to razdoblje jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici (i u vezi s tim hrvatsko-srpske odnose) temeljito i sveobuhvatno istražimo, a to bi bilo korisnije od zamorne polemike, koja često u nas ne posjeduje visoku znanstvenu razinu i dostojanstvo.

Nadalje, najmanje možemo prihvatiti Krestićevu tezu da je zbog revizije hrvatsko-ugarske nagodbe (1873) došlo do konačnog »razlaza« između Hrvata i Srba. Jer tobože je hrvatska Narodna stranka tom revizijom »napustila« Srbe i »okrenula se« od hrvatsko-srpske (odnosno jugoslavenske) zajednice. Međutim, spomenuti tajni jugoslavenski politički program, koji je uži krug Narodne stranke donio 1874, govori sasvim suprotno. A njega Krestić ne spominje.

³¹ *Pozor* je na početku 1863, u br. 9, prenio dio »katekizma« koji je S. Stojadinović potkraj 1862. objavio u srpskom listu *Domisljanje*. Zatim je *Naše gore list* donio veći dio tog »katekizma« u kojem na pitanje »učitelja«: »A ima li hrvatskog naroda na svetu?« »djak« odgovara: »Nit ga je kadgod bilo, niti ga i danas ima na svetu«, budući da su »današnji Hrvati«, po tom »katekizmu«, »Srbi, jer srbskim jezikom govore, čitaju i pišu«. *Naše gore list* 4, 5. veljače 1863, 29. *Pozor* (br. 257, 8. studenog 1862, 857—858) istakao je da razvoj »jugoslavenske uzajamnosti« poglavito ometa »ideja o carstvu Dušanovu« i jezična koncepcija V. S. Karadžića izložena u spisu »Srbi svi i svuda«.

Kada sve što smo naveli u vezi s hrvatsko-srpskim odnosima imamo u vidu, jasno je da su se u tom razdoblju u nečemu sukobljavala ta dva integracijska nacionalna procesa: hrvatski i srpski. Pa ipak, ukoliko u obzir uzmemo ne pojedinačne ekskluzivne primjere, koje nalazimo na objema stranama, nego nacionalne i političke programe tih dvaju naroda u cjelini — onda primjećujemo da proces integracije hrvatske nacije (koji je omogućavao hrvatski nacionalni program temeljen na hrvatskom državnom pravu) nipošto nije ometao ni dovodio u opasnost integraciju srpske nacije. I to zato ne, jer se integracija hrvatske nacije odvijala izvan osnovnih jezgri srpske nacije. Pri tom ponovo ističemo da hrvatski narodnjaci-političari nikada nisu poricali slovensko ili srpsko nacionalno ime, ni na tlu Hrvatske ni izvan nje.

A unutar toga hrvatskog etničkog prostora i hrvatskih političkih granica (prema hrvatskom državnom pravu) nalazio se znatan broj Srba, koji su se doselili u XVI i XVII stoljeću. Mnogi od njih, zastupajući dosljedno vlastitu srpsku nacionalnu svijest (i uz to jugoslavenstvo), uklopili su se (od ilirskog pokreta dalje) u kulturni, društveni, gospodarski i politički život u Trojednici, ne ometajući ničim proces integracije hrvatske nacije. Međutim, svi oni ekskluzivni primjeri, koje nalazimo na jednoj i drugoj strani, remetili su, više u teoriji no u praksi, procese integracije hrvatske i srpske nacije.

Na kraju, ipak moramo istaći da Krestić nije imao namjeru da u svojoj knjizi piše o svim problemima o hrvatsko-srpskim odnosima. On u predgovoru jasno navodi da su prilozi u njegovoj knjizi pretežno »političkog sadržaja« i da oni »nemaju sveobuhvatni karakter«. Taj stav autora moramo poštivati. Međutim, Krestić u svojim radovima o hrvatsko-srpskim odnosima donosi tako dalekosežne zaključke, koje je, po našem uvjerenju, moguće donijeti tek nakon svestranog proučavanja tog problema. A svestrano i objektivno proučavanje hrvatsko-srpskih odnosa dalo bi, uvjereni smo, sasvim druge spoznaje i zaključke od onih koje nam nudi Krestić u svojim radovima.³²

³² Usp. polemiku između V. Krestića i M. Valentića, *Časopis za suvremenu povijest* 3/1983, 119—135 i 137—168.